

DŮM JAKO SESTAVA TROJDÍLNÝCH BYTŮ

(K MOŽNOSTEM TYPOLOGICKÉHO USPOŘÁDÁNÍ STŘEDOVĚKÉHO DOMU)

JIŘÍ ŠKABRADA

Mezi původem středověkými městskými domy na širokých parcelách se mohou vyskytnout složité, na první pohled málo srozumitelné půdorysy, jejichž archetyp může být pochopitelný jako sestava většího počtu jednodušších, zpravidla trojdílných dispozic. Pokusíme se sledovat hypotetický vývoj takové skladby na příkladech několika půdorysů různého stáří, poznaných při stavebně historických průzkumech. Předtím ještě zopakujeme základní poznatky o trojdílné dispozici jako takové a připomeneme nejstarší známé doklady takto uspořádaných půdorysů mezi monumentálními stavbami v Čechách.

TROJDÍLNÁ DISPOZICE

Základní řešení půdorysu ve středověkém i pozdějším městském a zejména vesnickém prostředí je trojdílná, v jednodušších případech jednotraktově řešená dispozice se střední vstupní síní, z níž se vstupuje do obou krajních dílů, z nichž vždy alespoň jeden má funkci obytné, tedy vytápěné místnosti - jizby nebo později světnice. Dispozice tohoto typu postupně zcela převážila na venkově, ale průběh a kořeny tohoto procesu nejsou zatím příliš jasné: podle dosavadních, zatím nepříliš početných poznatků archeologických výzkumů se zdá, že tento půdorys začal na české vesnici definitivně převládat teprve v průběhu 14. století, snad v souvislosti s transformací urbanistického uspořádání sídel, zejména při početném zakládání nových, pravidelně rozměřených vsí.

Masové rozšíření trojdílné dispozice ve vesnickém prostředí jistě znamená, že toto uspořádání provozu vesnickému bydlení a hospodaření vyhovovalo, ale nemusí současně znamenat, že tento půdorys na vesnici (nebo dokonce na české vesnici, resp. vesnici v Čechách) také vznikl. Jeho masová existence na venkově ale určitě musela znamenat přinejmenším jakýsi normativ - běžnou úroveň, byť spíše ve smyslu kvantity, tedy plošného a prostorového standardu, než ve kvalitě vybavení domu, zejména pokud se týká otopného zařízení.

Na společné užití schématu i ve vyšších vrstvách společnosti usuzujeme jak podle dispozičního řešení městských domů a panských sídel, tak nepřímo především z toho, že trvalá snaha inovovat vesnické domy podle způsobu stavění a vybavení vyšších vrstev se půdorysného řešení velmi dlouhou dobu vůbec nedotkla - půdorys se obohacoval pouze aditivním způsobem, ale jeho princip zůstával stejný. Zvlášť dobře patrné je to na zcela revoluční proměně dymné jizby v čistou světnici: víme dnes už hodně o jejím velkém dopadu na prostorové konstrukční uspořádání (stavařsky řečeno na podélný řez) domu, ale na řešení půdorysu se tato proměna vlastně téměř nepozná: otočená pec zůstala na svém místě a kamna, která byla vlastním

předmětem inovace, se prostě přisadila k jejímu boku a nebo pec na jejím místě nahradila, pokud se ta odsunula na nové místo (zpravidla do sousedící kuchyně). Vznik kuchyní v zadní části síně, kde pro ně bylo ve starších půdorysech s jizbami jakoby rezervované místo a kde ve městech tyto kuchyně jistě existovaly dříve, by dokonce mohl naznačovat, že trojdílný vesnický půdorys s jizbou (tedy bez kuchyně, s prázdným prostorem vstupní síně) by bylo možné považovat i za redukci již existujících domových struktur vyspělejších, v nichž se nepřímé vytápění světnice z kuchyně nahradilo jednodušším přímým vytápěním s dymnou pecí v jizbě. Na tyto otázky ale snad mohou odpovědět teprve budoucí výsledky početnějších archeologických výzkumů.¹⁾

Varianty uspořádání trojdílných dispozic se vlastně liší jen málo - v podélném směru jenom oběma zrcadlovými možnostmi umístění hlavní obytné místnosti, do které se (po vstupu do síně zvenčí) zabočuje doleva nebo doprava (dispozice „levá“ nebo „pravá“). V příčném směru může mít půdorys základní jednotraktové nebo složitější dvoutraktové uspořádání: při zadní podélné stěně obytné místnosti může být užší světnička, přehřívaná zpravidla bokem otopného zařízení ze světnice či jizby, pronikajícím do dělicí stěny, a ve třetím dílu dispozice, který byl na vesnici zpravidla komorový, mohou být místo jedné široké komory dva prostory užší (toto uspořádání bylo zřejmě typické zejména pro větší vesnické domy s horními sýpkovými komorami, jejichž značné podlahové zatížení se snáze rozneslo, pokud byly stropní trámy spodního podlaží rozdělené, resp. podepřené dělicí stěnou).²⁾

1) Takto naznačený model vývoje je odlišný od varianty, kterou jsem se před časem snažil vyjádřit možnost svěbytného vzniku trojdílného vesnického půdorysu právě na základě specifického stavebního chování dymné jizby - jejích nároků na prostor vlastní i charakter prostorů bezprostředně navazujících: J. Škabrada, Poznámky k pokračujícímu průzkumu domu čp. 2 v Lučici (Ke vzniku středověkého domu s trojdílným půdorysem), *Archaeologia historica* 19/1987, s. 203 - 213. Situace může být ale ještě složitější - obě napohled protichůdné verze samostatného nebo převzatého původu trojdílné dispozice s jizbou na vesnici mohly fungovat i společně, protože není nikterak zřejmé, že by dymná jizba jako taková byla v úplnosti vytvořena právě jen ve vesnickém prostředí. Náročnost výstavby těchto místností, prováděných (i ve městech a dokonce na královských hradech) často jako důkladné sruby s povalovými stropy a vnější hliněnou omazávkou, by mohla svědčit i o jejich zformování v prostředí vyšším než vesnickém, jak ostatně zajímavě naznačil J. Macek podle rozboru významového užití názvu jizba v soudobých písemných pramenech, kde je taková místnost někdy zjevně pokládána spíše za vymoženost: J. Macek, *K sémantice středověkého domu a jeho vnitřní členění*, *Husitský Tábor* 10, Tábor 1991, s. 54.

2) Dvoutraktové řešení obytné části domu měla již značná část domů, odkrytých v Nekuďou v zaniklé středověké vesnici Pfaffenschlag u Slavonic. Dvoutraktové řešení měly tyto domy i ve své části komorové, přičemž komory byly vesměs zděné, se zahlbubeným spodním podlažím, na kterém jistě spočívaly horní komory sýpkové. Jejich horní ukončení tudíž zřejmě odpovídalo výškové úrovni zastropení vysoké dymné jizby v přední obytné části domu.

KUCHYNĚ

Prostor se zařízením pro nepřímé vytápění obytné místnosti či místností, umístěný v zadní části síně, byl přilehlý k prostorám, které vytápěl, a měl rozličnou podobu. V jednodušším případě tu byl jenom zděný úsek stěny se dvěma otvory pro obsluhu topeniště - větším otvorem příkladacím a nad ním menším otvorem pro odchod dýmu. Pro zachycení kouře tu nemuselo být nic nebo jenom omazaný lapač jisker (dým tedy odcházel do krovu), ale brzy se tu začal odvíjet vývoj pozdějších komínů - dymníky s dole otevřeným ústím, které už odváděly dým až nad střechu.

Provedení dymníků bylo dlouho (zejména ve vesnickém prostředí) dřevohliněné, a to v roubené, hrázděné, případně vyplétané variantě. Otevřené ústí dymníku dosahovalo zřejmě zpravidla od zmíněné stěny ke světnici s otvory topeniště až k prvnímu stropnímu trámu v síni, který mohl zátěž dymníku vynést. Teprve později, zejména pod vlivem protipožárních nařízení, začíná převažovat provedení zděné v různých prostorových a konstrukčních variantách.

Pokud se měla vytápět i druhá, protilehlá místnost trojdílného půdorysu, bylo možné (při běžném relativně značném podélném rozměru síně) v zásadě dvojí řešení. Kuchyně se mohly buď vytvořit dvě (což bylo běžné zejména v městských domech a v případě oddělených domácností v obou částech půdorysu), a nebo se kuchyně provedla na

Obr. 1: Brandýs nad Labem čp. 153 (okr. Praha - východ), kuchyně horního jižního bytu s ústím dymníku, vynášeným úhlovou sestavou římsových trámů se sloupkovou podporou. Pod dymníkem vlevo byla nika pro obsluhu kamen ve světnici, v koutu rizalit sopouchu pro dým kuchyně z přizemí. Stav 1995.

celou šířku síně, takže se z ní mohly vytápět obě protilehlé světnice. Právě takovýmto kuchyním se nejčastěji říká černé kuchyně - byly zpravidla zděné a valeně klenuté, stále s komínem dymníkového typu, nasazeným na své otevřené ústí v klenbě. Ve vesnickém prostředí teprve takovéto kuchyně způsobily, že v trojdílné dispozici mohly být obě koncové obytné místnosti vybaveny v podstatě stejně, ale jedna z nich byla vždycky čitelná jako hlavní už svou čelní pozicí, a to (podle vztahu domu k okolí a světovým stranám) i v případech, kdy stál dům volně a na jeho zadní světnici nenavazovalo plynule hospodářské zázemí usedlosti.

Takto můžeme sledovat vývoj zařízení pro vytápění, vaření a odvod dýmu zejména ve venkovském prostředí, ale dá se předpokládat, že základní fáze tohoto procesu i varianty jejich technického provedení odpovídají vývoji, který o něco dříve probíhal i ve vyšších vrstvách společnosti.³⁾ Důležité je, že základní funkční princip všech těchto kuchyní je od středověku až do „sporákové revoluce“ v 1. polovině 19. století stále stejný navzdory různému vzhledu, velikosti i odlišnému konstrukčně - materiálovému vybavení: nepřímé vytápění kachlových kamen, umístěných ve světnici, případně rozličné umístění pece, vypouštějící kouř rovněž pod ústí dymníku, a zděná podesta pro otevřený oheň na vaření. Komín dymníkového typu, začínající dole velkým otevřeným ústím, fungoval stejně, ať byl dřevohliněný nebo zděný, a ať bylo jeho ústí součástí těžké valené klenby uzavřené kuchyně nebo jenom lehké skořápky, vynášené trámem nebo úhlovou sestavou dvou trámů.

NEJSTARŠÍ DOKLADY VÍCENÁSOBNÝCH TROJDÍLNÝCH DISPOZIC V ČECHÁCH

Dříve, než se budeme podrobněji věnovat třem odlišným příkladům vícenásobného řazení trojdílné dispozice, připomeneme si z tohoto hlediska dva již dlouho známé příklady objektů, u nichž se tento typologický princip projevuje. Zatím nejstarším spolehlivě doloženým a také zachovaným dokladem trojdílné dispozice je známý románský dům palácového typu v Řetězové ulici čp. 222/I na Starém Městě v Praze, jehož podobnost se západoevropskými palácovými dispozicemi uvedli J. Čarek⁴⁾ a M. Radová.⁵⁾ Skladba domu sice neodpovídá vytčenému tématu vícenásobného řazení dispozičního celku ve smyslu horizontálním, ale je důležité si jí povšimnout, protože spolehlivě opakuje trojdílné řešení s koncovými obytnými místnostmi alespoň vertikálně, tedy ve dvou podlažích nad sebou. Zajímavé je i pravděpodobně velmi jednoduché řešení topidel, jak je lze pochopit alespoň v obou lépe dochovaných exemplářích ve spodním podlaží: nejsou a nebyly to zřejmě obvykle uváděné krby, ale jenom lapače jisker, takže charakter jimi vybavených místností byl bezpochyby dymný. Ve spodním podlaží je jednoznačná také úloha střední místnosti jako vstupní síně, přičemž tato prostora je relativně velká, větší než obě koncové místnosti s topeništi. Tím se koncepce tohoto půdorysu stýká s trendem pozdějších trojdílných vesnických domů, kde je možné pozorovat postupné zkracování střed-

3) J. Škabrada, Lidová architektura, ČVUT Praha 1996, kapitola Vývoj půdorysného a prostorového uspořádání domu, s. 26 - 53.

4) J. Čarek, Románská Praha, Praha 1947, s. 347 - 350.

5) M. Radová, Románský dům v Evropě a jeho doznění v gotice, s. 127, in: M. Radová, J. Škabrada, Románské stavitelství, ČVUT Praha 1992.

ního dílu síně, který byl u nejstarších archeologicky doložených příkladů těchto půdorysů rovněž největší.

Velmi názorným příkladem vícenásobného řazení trojdílných dispozic ve skladbě větších objektů jsou paláce raně gotického královského hradu Bezděz ze 2. poloviny 13. století, popsané D. Menclovou.⁶⁾ Z trojdílných skladebných jednotek, které jistě můžeme s dobrým svědomím nazvat byty, jsou tu vytvořena především 1. patra všech čtyř budov, přičemž největší objekt - královský palác - má (kromě kaple a přílehlé spojovací místnosti) takové byty dva, větší a menší, řazené podélně za sebou a přístupné z někdejší pavlače. Obytná patra tří menších objektů, které bychom mohli nazvat prosté domy, obsahují vždy právě jenom jeden takový byt.

Obytné jsou ve všech případech obě krajní místnosti, vždycy s typickým a diferencovaným vybavením: jedna zcela zděná s křížovou klenbou byla vytápěná krbem a obsahovala zpravidla záchod, takže ji v dnešní terminologii můžeme považovat za jakýsi „pokoj“ k dennímu pobytu (odhad tehdejšího názvu je *caminata* - *komnata*), zatímco protilehlá místnost většinou obsahovala dřevěnou, přesněji roubenou valeně klenutou vložku s typickým trojúhelným seskupením drobných okének. Tato místnost měla bezpochyby charakter ložnice a byla jistě nějakým způsobem vytápěná. Protože tu nejsou žádné zjevné pozůstatky otopného zařízení ani odvodu dýmu (s výjimkou seskupení oken, které zřejmě souvisí právě s dymným provozem jizeb s horním větracím otvorem ve stěně⁷⁾), dá se předpokládat, že tu byl buď jednoduchý dymný provoz ať už se zcela otevřeným ohněm nebo třeba malou vyhřívací pecí, a nebo se sem teplo vnášelo třeba v podobě košů s ohřátými kameny. I při čistší variantě otopného provozu by tu ale byl (při absenci komína) důvod k řešení odvětrání pomocí sestavy oken dán už osvětlením, které se bez tvorby dýmu neobešlo. Místnosti se bezpochyby říkalo jizba a od podobných místností, známých z pozdější stavební produkce ve městech a na vesnicích se

Obr. 2: Brandýs nad Labem čp. 153 (okr. Praha - východ), zděný blok valeně klenuté černé kuchyně spodního jižního bytu v koutu velké vstupní síně s trémovým stropem.

Obr. 3: Brandýs nad Labem čp. 153 (okr. Praha - východ), pohled od vstupu do síně ke kuchyni spodního severního bytu, jejíž dymník byl vynášen jednoduchým trémovým překladem.

lišila jenom tím, že to v bezdězkých bytech nebyla jediná a hlavní obytná místnost (D. Menclová nazývá tyto místnosti jistě nesprávně komory a pro trojúhelné seskupení oken v ploše stěny užívá název „pyramidové“).

Stejně jako ve starším paláci v Řetězové ulici jsou tu střední síňové díly bytů oproti dílům obytným větší, díky užití křížových kleneb dokonce dvojnásobně. Při srovnání s pozdější vesnickou typologií je zajímavě shodná i pozice vertikální komunikace, protože vřetenová schodiště, která propojovala čtyři z pěti bezdězkých bytů s horními pomocnými prostorami, jsou umístěna v koutech síní podobně, jako zalomené žebříkové schody do podkrovní či do patra v mladších domech na vesnici. Na Bezdězu je z těchto čtyř přípa-

6) D. Menclová, České hrady I, Praha 1972, s. 227 - 242.

7) J. Škabrada, Roubená klenba, s. 22 - 119, in: M. Radová - Štiková, Příspěvky k poznání středověkého stavitelství, ČVUT Praha 1991.

dů schodiště třikrát umístěno - tak jako na vesnicích - při podélné vstupní stěně. Zajímavá je u bezděžských dispozic i prověrka situování těchto schodišť podle toho, na kterou stranu od vstupu jsou v síni umístěna: na vesnicích je to vždycky na opačnou stranu než obytná místnost (aby schody nepřekážely v ohybu nejfrekventovanější komunikace). Na Bezdězu je ale poměr vyrovnaný - schodiště je dvakrát na straně k jízbě a dvakrát na straně ke komnatě. To by se z hlediska pozdější závaznosti této části půdorysného řešení možná dalo vysvětlit i jako výraz nejistoty, kterou z obou krajních místností je třeba považovat za hlavní obytný prostor.

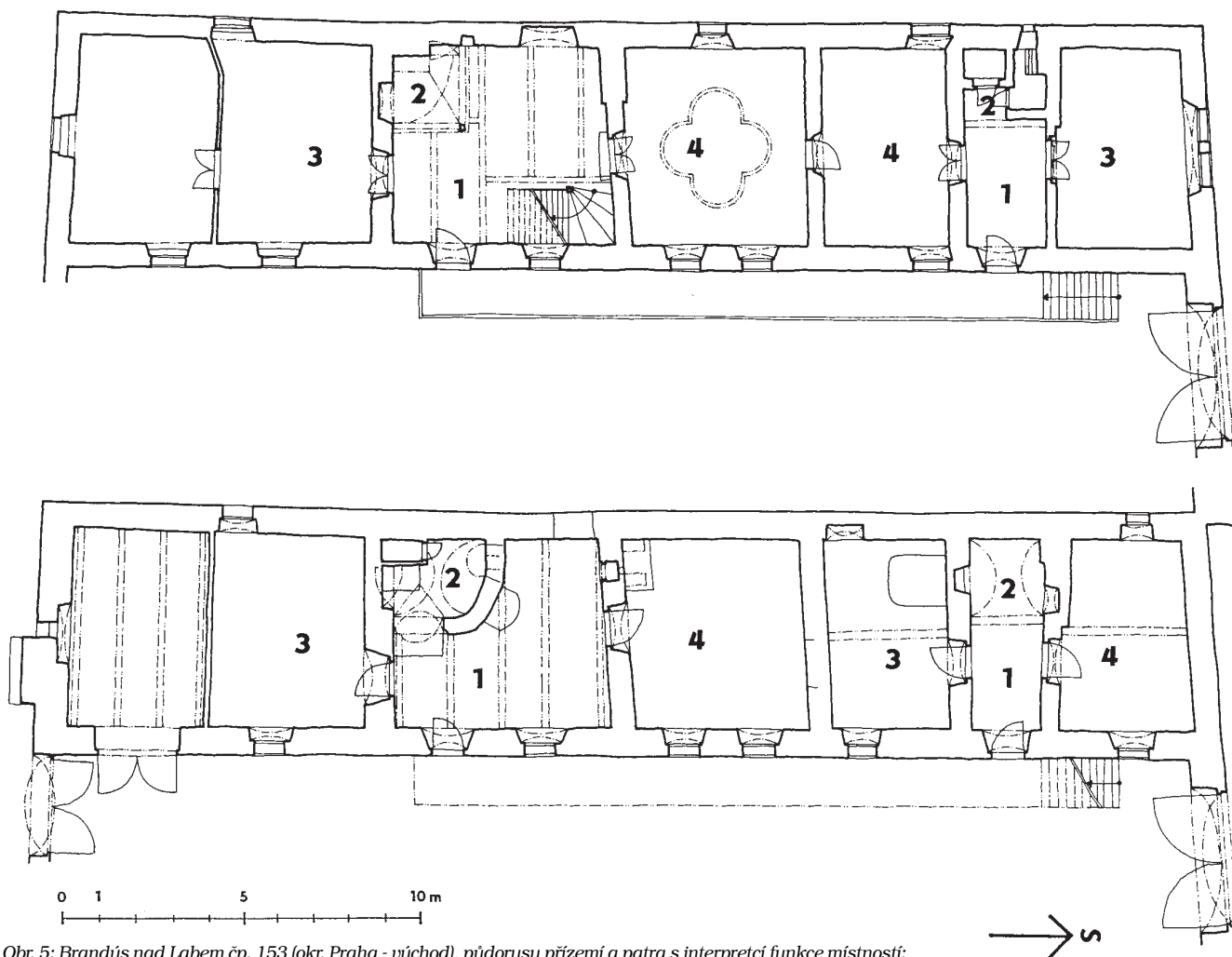

Brandýs nad Labem čp. 153

Dům, jehož velkorysá barokní výstavba snad navázala na zbytky staršího objektu, byl zděný a patrový s pavlačí, jednotraktový, situovaný svou po-

Obr. 4: Brandýs nad Labem čp. 153 (okr. Praha - východ), celkový pohled na dům od jihovýchodu, ze dvora.

délou osou ve směru S - J. Dlouhý obdélný půdorys přízemí i patra obsahoval dvě trojdílné bytové dispozice, řazené

Obr. 5: Brandýs nad Labem čp. 153 (okr. Praha - východ), půdorysy přízemí a patra s interpretací funkce místností: 1 - vstupní síň, 2 - kuchyně, 3 - přední (hlavní) světnice, 4 - zadní světnice nebo komory.

za sebou a přístupné zvenčí, z nichž jižní byla v obou případech velkorysejší (zabírala dvě třetiny délky domu). Podélná vstupní strana domu byla východní, takže zmíněné jižní byty měly dispozici levou, vždy s jižní čelní stěnou světnice. Dispozice severních bytů byla méně jednoznačná už z toho důvodu, že kuchyně v obou těchto bytech zabíraly celou šířku síně a mohly tedy vytápět obě krajní místnosti (navíc bylo obytné využití této části domu možná až dílem mladších úprav). Princip dispozice byl nicméně stejný jako u zmíněného královského paláce na Bezdězu, což samozřejmě není známkou přímé návaznosti, nýbrž dokladem častějšího užití téhož schématu.

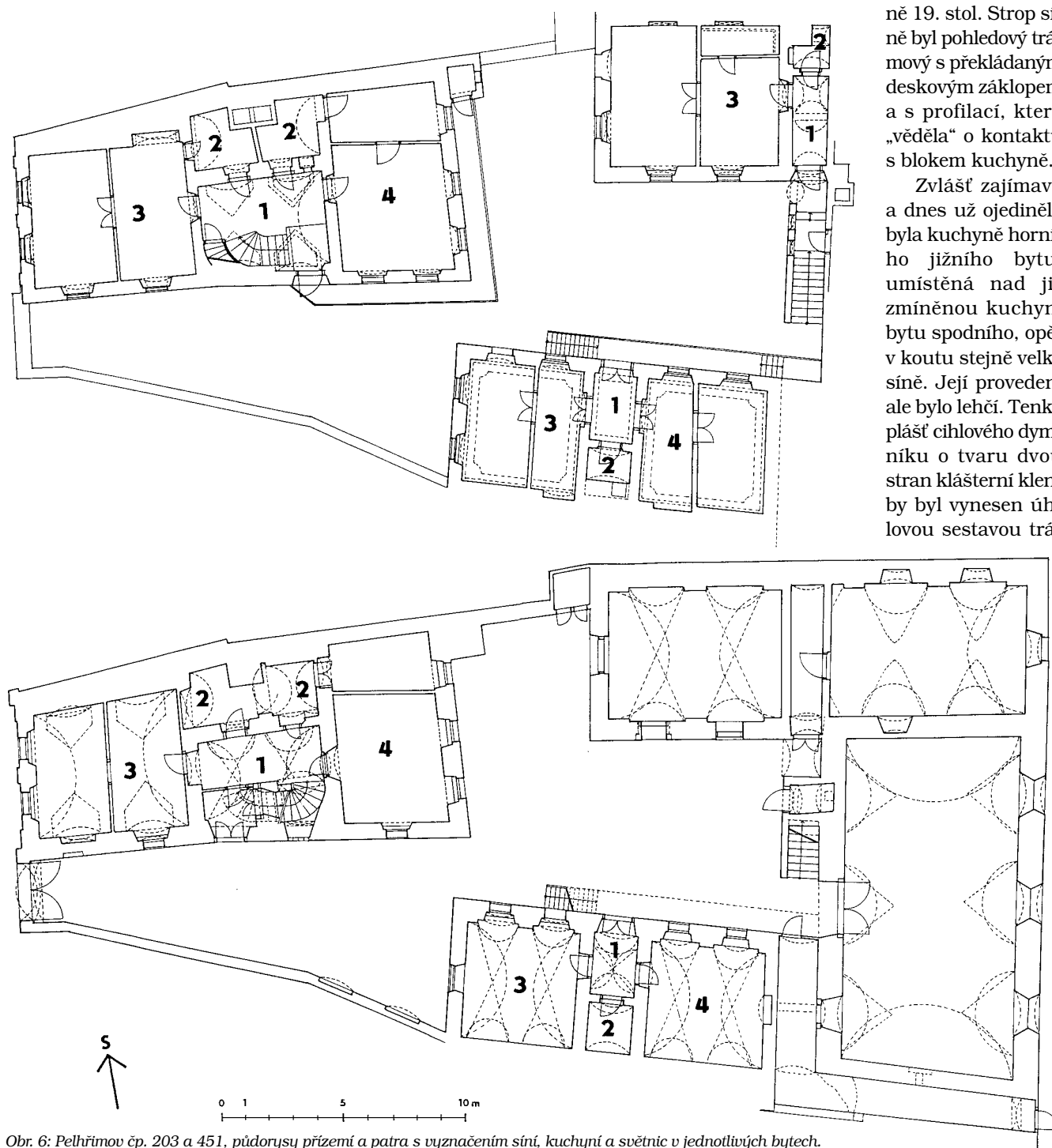
V brandýsském domě bylo zcela ojedinělé (a pro představu utváření starších objektů velmi inspirativní) zachování

starých typů kuchyní ve všech čtyřech jeho bytech. Kuchyně již zmíněných severních bytů měly navzdory svému pravděpodobně mladšímu původu vstupní stranu zděných valených kleneb vynesenu trámovým překladem, tedy způsobem velmi jednoduchým a starobyklým. Zejména ve spodní kuchyni byly čitelné obslužné niky někdejších vytápěcích zařízení, přičemž v jižní obytné místnosti se dochovala i zděná podesta kamen či pece.

Základní domácnost usedlosti ve velkém jižním bytu v přízemí byla vybavena zděnou a valeně klenutou černou kuchyní, situovanou v zadním koutu síně na straně ke světnici. Sín byla tak velká, že tato pozice kuchyně odsoudila třetí díl půdorysu do pozice chladné komory až do doby vestavby druhého tahového komína někdy ve 2. polovi-

ně 19. stol. Strop síně byl pohledový trámový s překládaným deskovým záklopem a s profilací, která „věděla“ o kontaktu s blokem kuchyně.

Zvlášť zajímavá a dnes už ojedinělá byla kuchyně horního jižního bytu, umístěná nad již zmíněnou kuchyní bytu spodního, opět v koutu stejně velké síně. Její provedení ale bylo lehčí. Tenký plášť cihlového dymníku o tvaru dvou stran klášterní klenby byl vynesenu úhlovou sestavou trá-

Obr. 6: Pelhřimov čp. 203 a 451, půdorysy přízemí a patra s vyznačením síní, kuchyní a světnic v jednotlivých bytech.

mů s římsovou profilací, podepřených v rohu do síně profilmovaným sloupkem. Strop síně byl opět pohledový trámový s překládaným deskovým záklopem, schody do podkrovní byly na „normovém“ místě v koutu vpravo za vstupními dveřmi z pavlače.⁸⁾

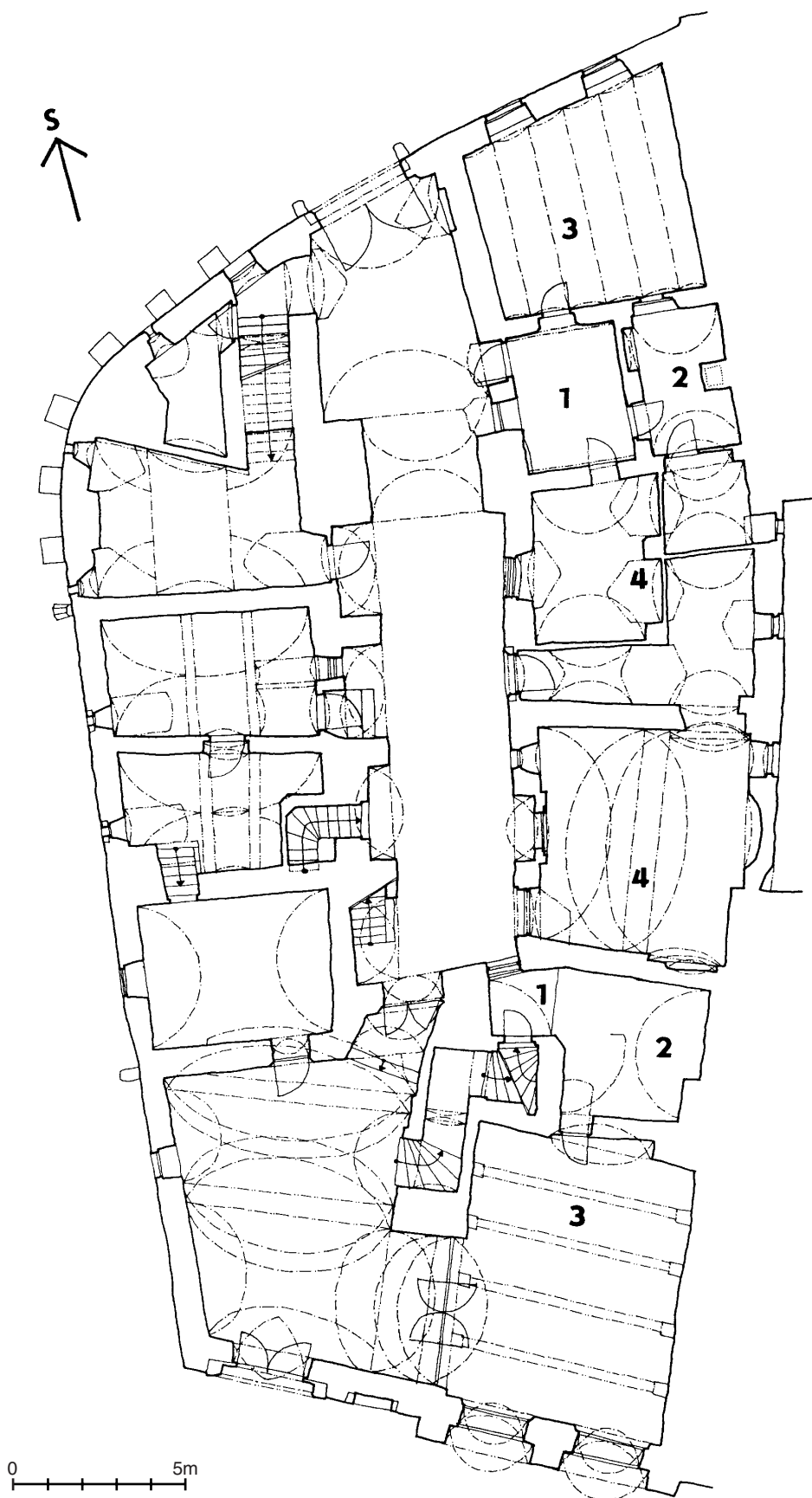
Pelhřimov čp. 203 a 451

Dům či spíše usedlost na východním obvodu historického jádra města (před hradbami, v ulici Na Příkopech) je ještě mladšího původu než dům z Brandýsa nad Labem - celá výstavba je pozdně barokní, ze 2. poloviny 18. století, a později proběhly jenom dílčí úpravy.⁹⁾ Objekty jsou zděné a patrové, s pavlačemi, krytými jako na vesnici přesahem střechy. Původní popisné číslo 203 má základní dům v usedlosti, zatímco druhý menší dům dostal samostatné číslo 451 dodatečně. Hierarchie obou objektů je zřejmá na první pohled - dům čp. 203 je situován při vjezdu, je větší a prisazen k severní straně parcely, takže má vstupní podélnou stranu osluněnou, jak bylo pravidelné při situování domů ve vesnických usedlostech. Dům čp. 451 je menší, osluněný podstatně hůře (jeho vstupní strana je severní).

Dispozice obou domů jsou trojdílné, oboustranně obytné, a to v přízemí i v patře. Hlavní dům se ve shodě s tvarem parcely směrem dozadu rozšiřuje, takže jeho zadní byt je prostornější, s dvoutraktovým řešením světnice a přilehlé užší světničky či komory. Valené klenuté černé kuchyně jsou v obou podlažích značně dlouhé, takže se

8) M. Ebel, J. Škabrada, Brandýs nad Labem čp. 153 - stavebně historický průzkum, PÚSČ Praha 1996. Dům, známý starší vlastivědné literaturě a zachycený již (byť poněkud zmatečně) celkovým průzkumem města, zpracovaným SÚRPMO, nebyl bohužel památkově chráněn. V krizové situaci, vyvolané zcela odlišnými zájmy nového majitele, byl nakonec v roce 1996 zbořen. Ukázky z dokumentace a zejména snímky unikátní kolekce kuchyní tohoto domu zde uvádíme i jako připomínku velké a nešťastné ztráty, která zánikem objektu postihla památkový fond středních Čech.

9) J. Škabrada, Pelhřimov čp. 203 a 451 - stavebně historický průzkum, pro manžele Slaninovy resp. OÚ v Pelhřimově, 1997.

Obr. 7: Český Krumlov čp. 32, půdorys přízemí s vyznačením funkce skladby jednotlivých bytů.

zřejmě počítalo s jejich rozdělením pro byty na obou stranách (jsou tu také vstupy, které oddělenou funkci umožňovaly). Patro bylo zřejmě původně přístupné pouze z pavlače, protože dnešní schodiště, propojující obě síně, je zjevně dodatečně vlomené do klenby síně v přízemí.

Menší dům má jednotraktové řešení s malými černými kuchyněmi v zadní části síní. Jeho byty ale zřejmě nebyly skromnější, protože fungovaly spíše v rozsahu celého podlaží. Patro je dodnes přístupné pouze z pavlače, byť později upravené. V severovýchodním koutu dvora vznikl někdy v 1. polovině 19. století ještě další byt, a to jako patrová nástavba na klenbě starší hospodářské budovy. Tento byt měl půdorysné schéma pouze dvoudílné, ale zato s největší světnicí z celé usedlosti, osvětlenou stejně kvalitně jako světnice v přední části hlavního domu. Zato jeho příslušenství bylo velmi skromné - úzká, placenkami klenutá síň a za ní drobná černá kuchyně.

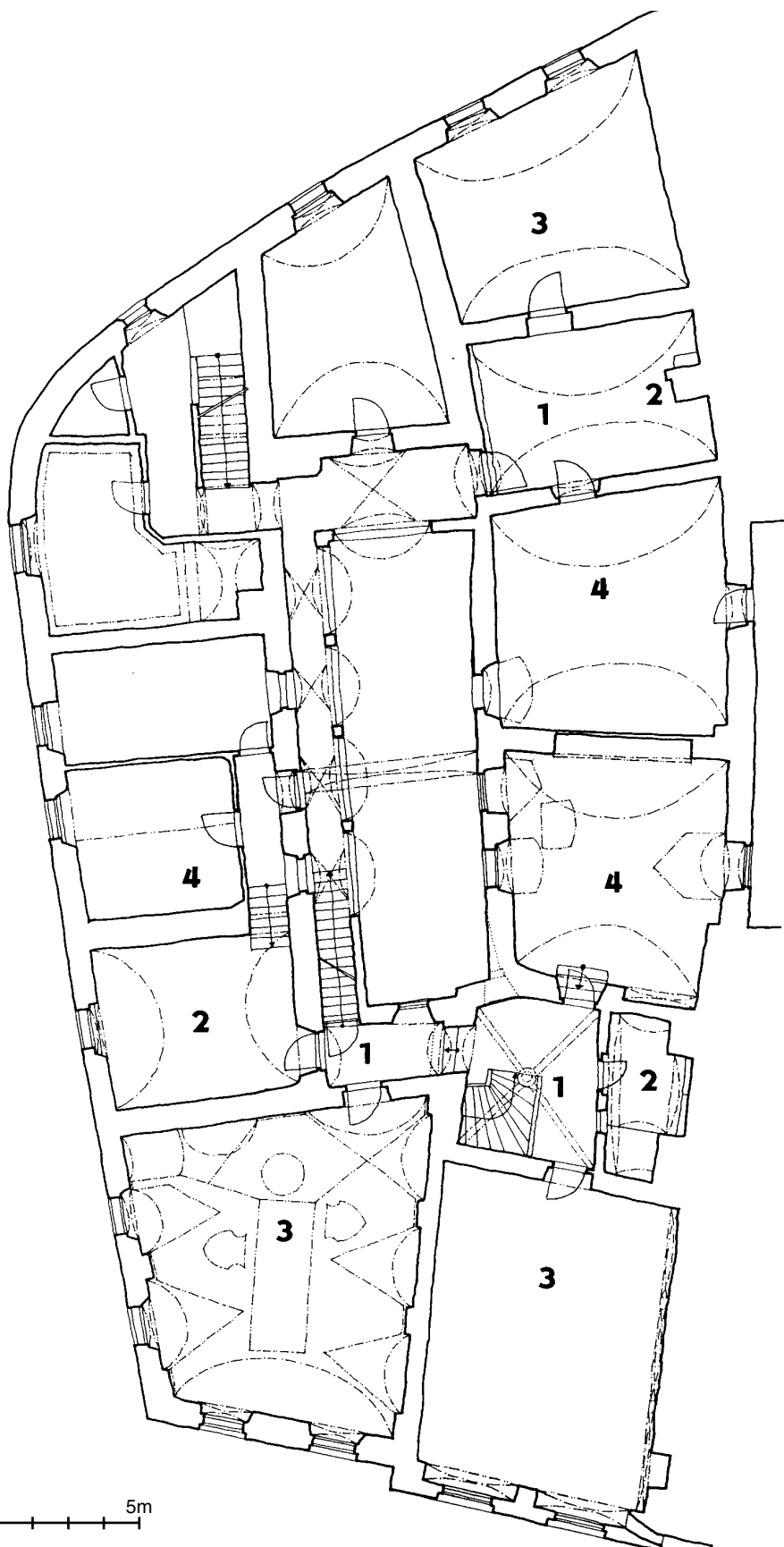
Český Krumlov čp. 32

Největší dům v historickém jádru města, který zaujímá západní konec domovního bloku severozápadně od náměstí: dům lemuje (od jihu) ulice Panská, Soukenická a Dlouhá. Objekt má čtyři křídla, která obestavují úzký průjezdný dvorek. Základní poznatky o domě poskytl průzkum J. Muka a L. Lancinger, ¹⁰⁾ doplněný v nedávné době v souvislosti s opravou a úpravou domu, skončenou na počátku roku 1998. ¹¹⁾

Přestože nyní známe (zejména

10) J. Muk se zabýval vývojem domu ve dvou elaborátech - spolu s L. Lancingerem, který zpracoval písemné prameny, ve stavebně historickém průzkumu „pasportového“ typu v měřítku 1 : 200 v roce 1970, a později (snad někdy v polovině 80. let - dosažitelná kopie nebyla datována) ve stavebně historickém posouzení uličních průčelí, objednaném zřejmě v souvislosti se snahou o jejich úpravu.

11) J. Škabrada, Český Krumlov čp. 32 - Podrobný stavebně historický průzkum architektonické a památkové hodnocení, možnosti úprav, předběžná zpráva, 1996; též, Český Krumlov čp. 32 - stavebně historický průzkum, doplnění, 1997. Podrobný průzkum povrchových úprav domu v interiérech i na průčelích provedl souběžně Jiří Bloch.

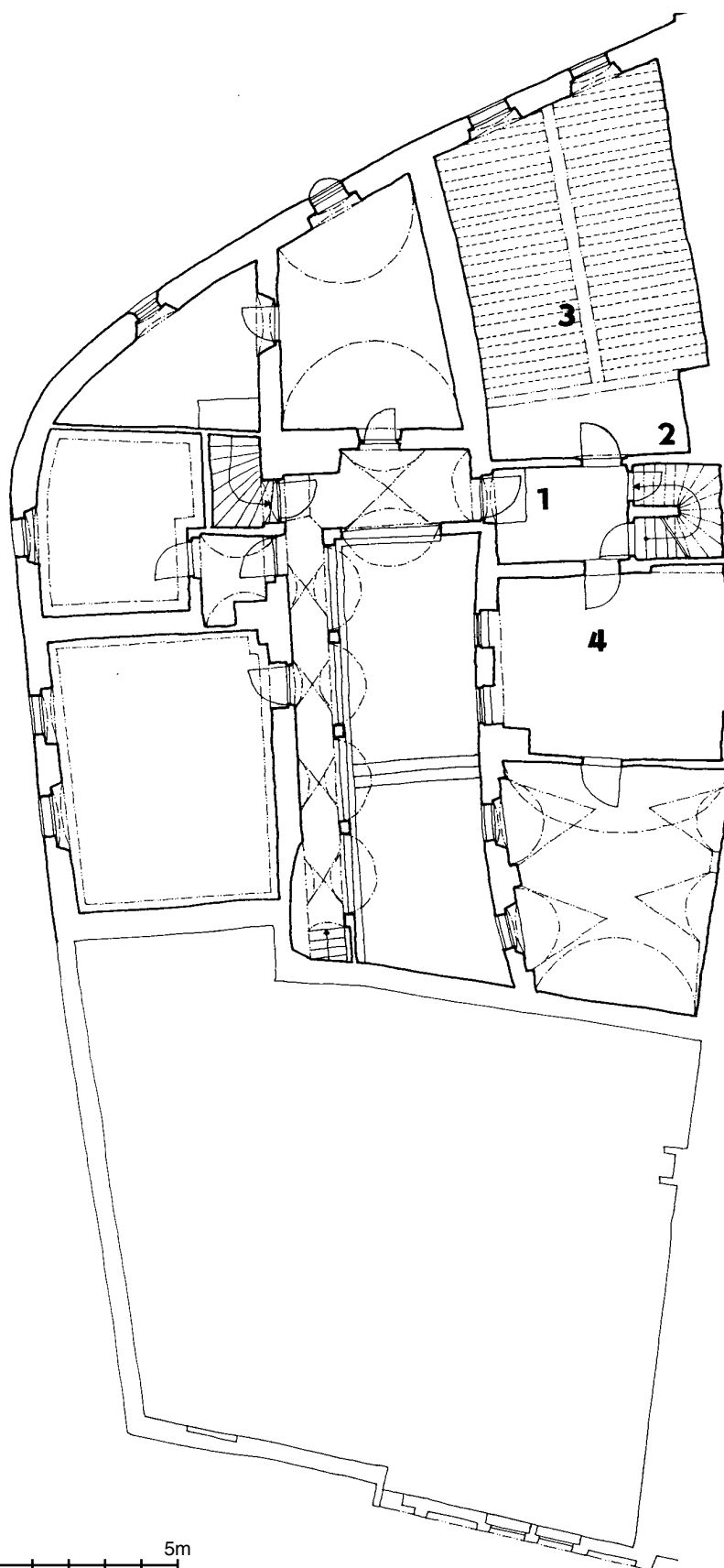
Obr. 8: Český Krumlov čp. 32, půdorys prvního patra s vyznačením funkční skladby jednotlivých bytů.

na díky posledním zjištěním J. Blocha na průčelích) doklady dosti rozsáhlé zděné gotické výstavby, starší než pozdně gotická přestavba domu, určitější vědomosti o základní funkční struktuře jeho složitého organismu máme teprve počínaje velkorysou pozdně gotickou přestavbou celého domu a následujícími renesančními úpravami. Ty už ale zřejmě neměnily funkce prostorů, nýbrž pouze jejich konstrukční charakteristiku (klenby namísto trémových stropů apod.) a také upravovaly vertikální uspořádání (protože gotické výšky zejména u obytných prostor byly větší).

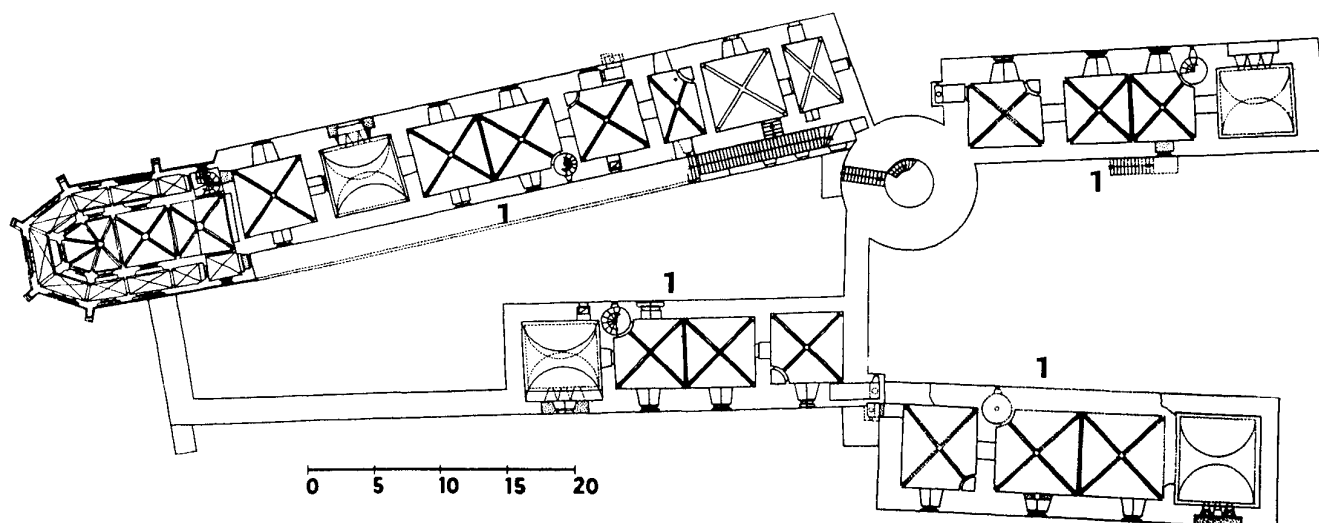
Princip typologické skladby domu můžeme v zásadě opět interpretovat jako sestavu trojdílných bytů. Jádrem, uvažovaným už pro nejstarší dům na parcele, je trojdílná dispozice za místností vpravo od vjezdu, ve které je na patřičném místě rozpoznatelná situace černé kuchyně a vstupní síně, do níž se v souvislosti s mladšími úpravami složitě vklíní schodiště do sklepa a do patra. V patře se nad tímto trojdílným půdorysem bytová dispozice téhož typu opakuje, tentokrát se vzácnou žebrovou klenbou v síni.

Na protější straně jižní poloviny domu je kvůli situaci průjezdové síně bytová dispozice až v patře, s honosnou dodatečně vloženou renesanční klenbou světnice v nároží. Jasná je situace přilehlé valeně klenuté kuchyně, zatímco případně dále navazující prostory byly změněny mladšími úpravami. V jižní polovině domu s lepšími parametry pro obytné využití byly tedy tři bytové dispozice, z nichž dvě v patře měly nejpozději od renesančních úprav vysloveně reprezentační charakter.

V severní polovině domu je skladba trojdílných dispozic jasně čitelná při východní linii parcely, a to dokonce ve třech podlažích nad sebou - v přízemí, prvním i druhém patře, přičemž právě ve druhém patře je sestava zvlášť jasně doložena portálem do síně a honosným goticko - renesančním stropem světnice. Tato situace je dosti zajímavá, protože oslunění těchto bytů nemohlo být nikdy zvlášť dobré (za kvali-

Obr. 9: Český Krumlov čp. 32, půdorys druhého patra s vyznačením funkční skladby jednotlivých bytů.

Obr. 10: Hrad Bezděz (okr. Česká Lípa), půdorys patra podle D. Menclové (České hrady I, s. 227). Číslice 1 označují jádra čtyř bytů - vstupní síně, zaklenuté vždy dvojicemi žebrových křížových kleneb (fotografie autor, kresby K. Fousková a K. Kroulíková).

tu horních bytů se dá snad pokládat výhled na zámek z čelních stěn světnic). Tyto trojdílné dispozice jsou tedy jako-by zrcadlově, „zády“ přiložené k trojdílnému schématu předního jádra domu. Bytové snad mohly být i dispozice v levé, západní části severní poloviny domu, ale nevíme o nich nic určitějšího, protože tu jsou (v prvním a druhém patře) byty pozdně barokní či spíše klasicistní, ještě s malými černými kuchyněmi, nahoře vložené pod velký renesanční trámový strop.

Pro hospodářské využití tedy vlastně nezbývalo v domě nijak mnoho prostor, což je rovněž dokladem funkce objektu jako jednoho celku. Pro zázemí určitě vždycky sloužilo přízemí západního křídla, kde asi byly stáje, kolny pro vozy a také pomocné prostory jako dřevníky. Hospodářské prostory mohly být v tomto křídle i v horních podlažích, kde jsou dnes zmíněné klasicistní byty, a také ve středních, komorových partiích východního křídla, kde zejména v prvním patře velký rozsah valených kleneb odpovídá spíše hospodářskému využití (v domě je písemnými prameny zmiňován i pivovar). Pro umístění hygienického příslušenství tu mnoho možností nebylo - doložená je existence záchodové vertikální linie v koutovém ukončení severního dílu arkád, která měla jistě předchůdce i v pozdně gotickém domě (pro honosný byt ve 2. patře). Nevíme, jestli a kde byly případné samostatné záchody pro byty v jižní polovině domu, ale dá se předpokládat, že zejména z bytů v patře s nejhonosnějšími světnicemi při jižním průčelí se na záchod rovněž nejspíše nechodilo na dvůr.

Tři uvedené příklady půdorysů, složených různým způsobem z trojdílných bytů, předvádějí různé fáze procesu aditivní skladby složitějších dispozic z jednodušších ucelených útvarů. Seřazeny byly tak, aby byl lépe patrný možný postupný proces takové skladby, ale i z rámcového datování uvedených objektů je zřejmé, že výběr typů je účelový, protože sled stáří objektů a míra složitosti půdorysu jsou spíše vzájemně protiběžné. Materiál tedy využívá možnosti venkovského prostředí, které může díky specifickým podmínkám napodobovat, opakovat nebo dokonce znovu vytvářet řešení, ve vyšším prostředí hotová již dříve: skladba pozdně barokní usedlosti na předměstí Pelhřimova je jistě

až sugestivně blízká třeba skladbě západní části hradu Bezděz, aniž bychom ji museli podezřívát z vědomé návaznosti. Již první uvedené příklady pozdně románského paláce a zejména raně gotického hradu ostatně ukázaly, že se alespoň základy tohoto skladebného principu při tvorbě složitějších dispozic užívaly již ve středověku. Je to ostatně logické, protože aditivní skladba známých a navíc masově zavedených, „normové“ funkčních jednotek je snazší než nově, originální přetavení požadavků a místních podmínek do zcela nového konceptu. Navíc je pravděpodobné, že důslednější sběr srovnávacího materiálu a podrobnější rozbor známých objektů by dokázaly shromáždit i ze staršího období příklady vyspělejších, více propojených dispozic jako byl uvedený dům z Českého Krumlova. Na obdobném principu byla bezpochyby založena již kompaktnější sestava některých s Bezdězem v podstatě současných raně gotických hradů s obvodovou zástavbou kolem nádvoří (Kamýk, Houska, Písek a d.), takže aditivní cestu od rozvolněné sestavy k uzavřené skladbě by bylo zřejmě možné u izolovaných monumentálních staveb v Čechách předvést už pro 2. polovinu 13. století.

Mladší příbuznou linii aditivní skladby bytových jednotek do větších budov, často maskovaných jednotným průčelím, pak tvoří vrchnostenské stavební podniky zpravidla služebního či sociálního charakteru (úřednické domy a zejména špitály ve smyslu ubytování vysloužilých poddaných), které byly někdy rovněž koncipovány jako sestava trojdílných bytů či „chalup“ (Horní Branná). Z hlediska delšího vývoje funkčně typologické charakteristiky domů jsou uvedené úvahy vlastně také příspěvkem ke studiu počátků pozdějších domů nájemných, jejichž dispozice se vyznačuje programovým opakováním bytových jednotek. V neposlední řadě je třeba považovat materiál o skladbě složitějších domových dispozic, situovaných ve městech zpravidla na relativně širokých parcelách, za další hlas proti dosud časté schematické interpretaci vzniku takových objektů jako „spojení původně dvou domů“, protože takové vysvětlení se při bližším pohledu ukazuje často jako nesprávné.

DAS HAUS ALS ZUSAMMENSETZUNG VON DREITEILIGEN WOHNUNGEN (ZUR MÖGLICHKEITEN DER TYPOLOGISCHEN EINORDNUNG DES MITTELALTERLICHEN HAUSES)

Die Studie befaßt sich mit der Erklärung eines der Typen mittelalterlicher Grundrisse städtischer Häuser als Zusammensetzung größerer Menge von einfacheren, dreiteiligen Kompositionseinheiten. Zur Einleitung werden Grundinformationen über die dreiteilige Disposition, die in Böhmen den Grund der Typologie des mittelalterlichen Stadthauses und besonders Landhauses bildet, zusammengefaßt. Der dreiteilige Grundriß beinhaltet immer einen mittleren Eingangsflur, im dessen Hinterteil sich schrittweise eine Küche fürs Kochen und für die Beheizung des Wohnraumes gestaltet. Von dem Eingangsflur sind dann beide Endteile des Grundrisses zugänglich, wobei sich in einem (beziehungsweise in beiden) beheizte Wohnräume befinden. Ferner werden die ältesten bekannten Beweise so eingeordneter Grundrisse von monumentalen Bauten in Böhmen bemerkt - der romanische Palast in Řetězová Gasse in Prager Altstadt und die frühgotische Königsburg Bezděz / Bösig in Nordböhmen. Die Zusammensetzung dieses Areals zeigt schon den Weg zum mehr komplizierten Grundriß durch die Komposition dreiteiliger Einheiten, die man offensichtlich Wohnungen nennen kann, weil sie im Sinne des heutzutage benutzten Wortes sicher dienten.

Es gibt drei ausführlicher vorgeführte Beispiele des additiven Prozesses auf mehr komplizierten Grundrissen - ein vor kurzem abgerissenes Barockhaus in Brandýs nad Labem / Brandeis an der Elbe Konstr. - Nr. 153, das im Erdgeschoß und auch im Stockwerk aus zwei dreiteiligen hintereinander folgenden Dispositionen zusammengesetzt wurde, ein spätbarockes Haus in der Vorstadt von Pelhřimov / Pilgrams Konstr. - Nr. 203 und 451, dessen zwei (und später drei) Objekte einen kleinen Hof umschloßen, und schließlich ein großes Haus Konstr. - Nr. 32 in Český Krumlov / Krumau, das spätestens bei seinem spätgotischen Umbau die vierflügelige, einen kleinen Hof umringende Gestalt gewann. Die Beispiele werden so eingeordnet, damit man den möglichen allmählichen Prozeß solcher Zusammensetzung besser verfolgen kann, aber aus der Datierung angeführter Objekte ist deutlich, daß die Auswahl der Typen eine Zweckauswahl ist, weil die Reihenfolge des Alters der Objekte und der Grad der Kompliziertheit der Grundrisse gegenseitig eher gegenläufig sind. Die Auswahl der Grundrisse nutzt also die Möglichkeit des ländlichen Milieus aus, das dank den spezifischen Bedingungen solche Lösungen nachahmen, wiederholen oder sogar neu schaffen kann, die in höheren Schichten der Gesellschaft schon früher vorkamen.

Die besagte Ansicht auf ein mögliches Prinzip der Zusammensetzung mehr komplizierter Dispositionen mittelalterlicher Häuser, die in Städten zumeist auf relativ breiten Parzellen situiert wurden, ist gleichermaßen ein Argument gegen die bisher oft schematische Interpretation der Entstehung solcher Objekte als eine „Vereinigung ursprünglich zweier Häuser“, weil sich solche Erklärung bei einem näheren Anblick oft als unrichtig zeigt.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Brandýs nad Labem / Brandeis an der Elbe Konstr. - Nr. 153 (Kreis Prag - Ost), die Küche der oberen südlichen Wohnung mit der Mündung des Rauchabzugs, die durch eine Winkel-Aufstellung von Gesimsbalken mit einer Säulenstütze gestützt wird. Links unter dem Rauchabzug befand sich eine Nische für die Bedienung des Ofens in der Diele, in der Ecke ein Risalit des Zuglochs für den Rauch aus der Küche im Erdgeschoß. Zustand 1995.

Abb. 2: Brandýs nad Labem / Brandeis an der Elbe Konstr. - Nr. 153 (Kreis Prag - Ost), gemauerter Block der tonnengewölbten schwarzen Küche der unteren südlichen Wohnung in der Ecke des großen Eingangsflurs mit der Balkendecke.

Abb. 3: Brandýs nad Labem / Brandeis an der Elbe Konstr. - Nr. 153 (Kreis Prag - Ost), Blick vom Eingang in den Hausflur zur Küche der unteren nördlichen Wohnung, deren Rauchabzug von einem einfachen Balkensturz gestützt wurde.

Abb. 4: Brandýs nad Labem / Brandeis an der Elbe Konstr. - Nr. 153 (Kreis Prag - Ost), Gesamtansicht des Hauses von Südosten, vom Hof.

Abb. 5: Brandýs nad Labem / Brandeis an der Elbe Konstr. - Nr. 153 (Kreis Prag - Ost), Grundrisse des Erdgeschosses und des Stockwerkes mit der Interpretation der Funktion des Raumes: 1 - Eingangsflure, 2 - Küchen, 3 - vordere (Haupt-) Stuben, 4 - hintere Stuben oder Kammern.

Abb. 6: Pelhřimov / Pilgrams Konstr. - Nr. 203 und 451, Grundrisse des Erdgeschosses und des Stockwerkes mit der Bezeichnung der Flure, Küchen und Stuben in einzelnen Wohnungen.

Abb. 7 - 9: Český Krumlov / Krumau Konstr. - Nr. 32, Grundrisse des Erdgeschosses, des ersten und zweiten Stockes mit der Bezeichnung der funktionellen Zusammensetzung einzelner Wohnungen.

Abb. 10: Burg Bezděz / Bösig (Kreis Česká Lípa / Böhmisches Leipa), Grundriß des Stockwerkes laut D. Menclová (České hrady I, S. 227). Die Ziffern 1 bezeichnen Kerne von vier Wohnungen - Eingangsflure, immer mit einem Paar des Kreuzrippengewölbes eingewölbt (Fotos Autor, Zeichnungen K. Fousková und K. Kroulíková).

(Übersetzung J. Kroupová)